

Annales
Instituti
Archeologici

Godišnjak
Instituta za
arheologiju

XVII - 2021

UDK 902/904
ISSN: 1848 6363

Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Editor's office address

Institut za arheologiju/Institute of Archaeology
HR-10000 Zagreb, Jurjevska ulica 15
Telefon/phone 385 (0) 1 6150250
fax 385 (0) 1 6055806
e-mail: iarh@iarh.hr
http://www.iarh.hr

Glavna i odgovorna urednica/Editor in chief

Katarina Botić

Tehnički urednici/Technical editors

Katarina Botić
Marko Dizdar

Uredništvo/Editorial board

Marko Dizdar, Hrvoje Kalafatić, Ana Konestra, Siniša Krznar, Andreja Kudelić, Bartul Šiljeg, Asja Tonc, Marina Ugarković, Mario Gavranović (Austrija), Boštjan Laharnar, Alenka Tomaž (Slovenija), Vesna Bikić, Perica Špehar (Srbija), Miklós Takács (Mađarska)

Izdavački savjet/Editorial committee

Juraj Belaj, Saša Kovačević, Goranka Lipovac Vrkljan, Daria Ložnjak Dizdar, Branka Migotti, Ivana Ožanić Roguljić, Ante Rendić Miočević, Tajana Sekelj Ivančan, Tihomila Težak Gregl, Tatjana Tkalčec, Željko Tomičić, Ante Uglešić, Snježana Vrdoljak

Lektura/Language editor

Katarina Botić i autori / Katarina Botić and authors (hrvatski jezik/Croatian)

Prijevod na engleski/English translation

Kristina Deskar, Marko Maras i autori / Kristina Deskar, Marko Maras and authors

Korektura/Proofreaders

Katarina Botić

Dizajn/Design

REBER DESIGN
Umjetnička organizacija OAZA

Računalni slog/Layout

Hrvoje Jambrek

©Institute of archaeology, Zagreb 2021.

Annales Instituti Archaeologici uključeni su u indeks/
Annales Instituti Archaeologici are included in the index:
Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

Izrađeno uz financijsku potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.
Made with the financial support of the Ministry of Science and Education of the Republic of Croatia.

E-izdanja. Publikacija je dostupna u digitalnom obliku i otvorenom pristupu na <https://hrcak.srce.hr/aia>
E-edition. The publication is available in digital and open access form at <https://hrcak.srce.hr/en/aia>

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons Attribution By 4.0 međunarodnom licencom /
This work is licenced under a Creative Commons Attribution By 4.0 International Licence

SADRŽAJ

Prethodna priopćenja

8   **Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg
Rajna Šošić Klindžić**

Rupe u mreži naselja sve manje: Bračevci – Bašćine, novootkriveni neolitički kompleks kružnih utvrđenih naselja i srednjevjekovnog sela

17   **Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar**

Istraživanja groblja kasnog brončanog doba u Dolini 2020. godine

22   **Andreja Kudelić**

Postupak izrade posuda iz kasnog brončanog doba na nalazištu Kalnik – Igrišće

33   **Antonela Barbir**

Slatkovodni školjkaši u prapovijesnim slojevima na lokalitetu Ilok – dvor knezova Iločkih

40   **Ana Đukić
Filip Franković
Tara Pivac Krpanić
Sanjin Mihelić**

Rezultati probnih arheoloških iskopavanja u Općini Lovas 2011. i 2017. godine

69   **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica
Ivan Pamić**

Prapovijesni grobovi na ravnome iz Nakovane na Pelješcu

82   **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica**

Grob s položaja Gomile u Zakotorcu na Pelješcu

104   **Asja Tonc
Ivan Radman-Livaja**

Tragovi tekstilne proizvodnje na Gradini Svete Trojice

CONTENTS

Preliminary reports

8   **Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg
Rajna Šošić Klindžić**

Filling the network gaps: Bračevci – Bašćine, new Neolithic circular enclosure and medieval village

17   **Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar**

Excavations at the Late Bronze Age cemetery of Dolina in 2020

22   **Andreja Kudelić**

The process of making vessels during the Late Bronze Age at the Kalnik – Igrišće site

33   **Antonela Barbir**

Freshwater bivalve from the prehistoric layers at the site of Ilok – Dvor knezova Iločkih

40   **Ana Đukić
Filip Franković
Tara Pivac Krpanić
Sanjin Mihelić**

The results of the trial archaeological excavations in the Lovas Municipality in 2011 and 2017

69   **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica
Ivan Pamić**

Prehistoric graves on flat terrain from Nakovana on Pelješac

82   **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica**

A grave at the Gomile site in Zakotorac on Pelješac

104   **Asja Tonc
Ivan Radman-Livaja**

Traces of textile production on the Sveta Trojica hillfort

112   **Lujana Paraman**
Marina Ugarković

O „helenističkom“ pogrebnom nalazu s Čiova kod Trogira

112   **Lujana Paraman**
Marina Ugarković

On the “Hellenistic” burial find from Čiovo near Trogir

123   **Ivana Ožanić Roguljić**
Bartul Šiljeg
Hrvoje Kalafatić

Rimska ruralna naselja u okolici Donjeg Miholjca

123   **Ivana Ožanić Roguljić**
Bartul Šiljeg
Hrvoje Kalafatić

Rural Roman settlements near Donji Miholjac

133   **Ivana Ožanić Roguljić**
Jere Drpić
Helena Nodilo

Rimsko ruralno naselje Lug kod Bjelovara

133   **Ivana Ožanić Roguljić**
Jere Drpić
Helena Nodilo

Rural Roman settlement of Lug near Bjelovar

142   **Ana Konestra**
Goranka Lipovac Vrkljan

Privjesak s likom Harpokrata iz rimske keramičarske radionice u Crikvenici (Ad Turres, sjeverna Liburnija)

142   **Ana Konestra**
Goranka Lipovac Vrkljan

The Harpocrates pendant from the Roman pottery workshop in Crikvenica (Ad Turres, northern Liburnia)

152   **Ana Konestra**
Fabian Welc
Paula Androić-Gračanin

Lokalitet na rtu Zidine u Loparu u kontekstu obalnih rezidencijalno-gospodarskih kompleksa otoka Raba

152   **Ana Konestra**
Fabian Welc
Paula Androić-Gračanin

The site at the cape Zidine in Lopar in the context of coastal residential and commercial complexes of Rab Island

171   **Tatjana Tkalčec**

Keramičke čaše iz burga Vrbovca u Klenovcu Humskom

171   **Tatjana Tkalčec**

Ceramic cups from the medieval castle of Vrbovec in Klenovec Humski

185   **Sebatijan Stingl**
Marijana Belaj

Religijska medaljica pronađena u grobu 253 u Gori kraj Petrinje

185   **Sebatijan Stingl**
Marijana Belaj

The religious medal found in grave 253 at Gora near Petrinja

Pregledni radovi

193 **Snježana Vrdoljak**

Uljevne kape (Gusszäpfen) i značaj ostave Brodski Varoš (Slavonski Brod)

204 **Asja Tonc
Marko Dizdar
Slavica Filipović**

Metalni nalazi s nalazišta Osijek – Vojarna, Učiteljski fakultet kao tragovi vojne prisutnosti

212 **Eduard Visković
Marina Ugarković**

Zaštitna arheološka istraživanja „kuće Škoko“ u Starom Gradu na otoku Hvaru

221 **Juraj Belaj
Sebastijan Stingl
Valerija Gligora**

O arheološkim istraživanjima ivanovačke kapele na lokalitetu Pakrac – Stari grad 2020. godine

228 **Juraj Belaj
Željko Krnčević**

O arheološkim istraživanjima lokaliteta Mukoš kraj Goriša 2020. godine

Stručni radovi

239 **Tea Kokotović**

Rezultati antropološke analize ljudskih koštanih ostataka s lokaliteta Mukoš kraj Goriša iz 2020. godine

247 **Mislav Fileš
Deniver Vukelić**

Oživljena povijest i komunikacija arheologije s javnošću

Review papers

193 **Snježana Vrdoljak**

Casting jets (Gusszäpfen) and the importance of the Brodski Varoš hoard (Slavonski Brod)

204 **Asja Tonc
Marko Dizdar
Slavica Filipović**

The metal finds from the site of Osijek – Barracks, Faculty of Education as traces of military presence

212 **Eduard Visković
Marina Ugarković**

Rescue excavation of “the Škoko house” in Stari Grad on Hvar island

221 **Juraj Belaj
Sebastijan Stingl
Valerija Gligora**

On the archaeological excavations of the chapel of the Knights Hospitaller at the site of Pakrac – Stari Grad in 2020

228 **Juraj Belaj
Željko Krnčević**

On the archaeological excavation of the site of Mukoš near Goriš in 2020

Professional papers

239 **Tea Kokotović**

Results of the anthropological analysis of the osteological material from 2020 excavations of Mukoš site near Goriš

247 **Mislav Fileš
Deniver Vukelić**

Living history and the communication of archaeology with the public

Kratki izvještaji

255 Jere Drpić

Arheološko istraživanje segmenta ceste Moždenec – Sudovec na položaju Zverinjak

258 Ivana Ožanić Roguljić
Mislav Fileš

Living Danube Limes; projekt dunavskog transnacionalnoga programa EU

Ostala znanstvena djelatnost Instituta za arheologiju

Asja Tonc
Kristina Turkalj

260-268

Short reports

255 Jere Drpić

Archaeological excavation of a segment of Moždenec – Sudovec road at the site of Zverinjak

258 Ivana Ožanić Roguljić
Mislav Fileš

Living Danube Limes; EU Danube Transnational Programme

Additional scientific activity of the Institute

Asja Tonc
Kristina Turkalj

260-268

Karta nalazišta

Map of sites

1. Ilok – dvor knezova Iločkih	12. Zvjerinjak
2. Općina Lovas	13. Klenovec Humski – Plemićki grad Vrbovec
3. Osijek – Vojarna, Učiteljski fakultet	14. Crikvenica – Ad Turres
4. Bračevci – Baščine	15. Lopar – rt Zidine
5. Donji Miholjac	16. Gradina Sveta Trojica
6. Brodski Varoš	17. Goriš – Mukoš
7. Dolina	18. Čiovo
8. Pakrac – Stari grad	19. Hvar – Stari Grad
9. Petrinja – Gora	20. Pelješac – Nakovana
10. Bjelovar – Lug	21. Pelješac – Zakotorac
11. Kalnik – Igrišće	

Privjesak s likom Harpokrata iz rimske keramičarske radionice u Crikvenici (*Ad Turres*, sjeverna Liburnija)

The Harpocrates pendant from the Roman pottery workshop in Crikvenica (*Ad Turres*, northern Liburnia)

Prethodno priopćenje
Antička arheologija

Preliminary report
Roman archaeology

Primljeno/Received: 25. 11. 2021.
Prihvaćeno/Accepted: 29. 12. 2021.

ANA KONESTRA
GORANKA LIPOVAC VRKLJAN
Institut za arheologiju
Jurjevska ulica 15
HR-10000 Zagreb
ana.konestra@gmail.com
gorankalv@gmail.com

U istraživačkoj kampanji 2015. godine unutar sklopa rimske keramičarske radionice u središtu današnje Crikvenice, na području natkrivenih prostorija s podnicama, pronađen je privjesak s figuralnim prikazom ljudskoga lika. Analizom ikonografije ustanovljeno je kako je po svoj prilici riječ o prikazu heleniziranoga egipatskoga božanstva Horusa, odnosno grčko-rimskoga Harpokrata, koji zajedno s ostatkom Izidine gens tvori tzv. Aleksandrijsku obitelj ili trijadu/tetradu. Privjesak, izrađen od fajanse, smješta se u kontekst rijetkih sličnih predmeta pronađenih na istočnome Jadranu te u širi kontekst širenja Izidinoga kulta i uz njega asociiranih vjerovanja na širem jadranskom prostoru, ali kao predmet osobne religioznosti odnosno vjerovanja, s mogućim apotropijskim, individualiziranim značenjem amuleta.

Cljučne riječi: keramičarska radionica u Crikvenici, privjesak-amulet, Harpokrat, fajansa

A pendant representing a human figure was found during the 2015 excavation campaign within the Roman pottery workshop in the town centre of today's Crikvenica (northeast Adriatic), in the area pertaining to the remains of roofed rooms with pavements. The iconographic analysis ascertained that, with all probability, it represents the Hellenised Egyptian deity Horus, that is, the Greco-Roman Harpocrates; along with the rest of the gens of Isis, he belongs to the "Alexandrine family" or triad/tetrad. The pendant, made of faience, can be placed alongside similar objects uncovered in the eastern Adriatic, within the wider context of spread of the cult of Isis and with it associated beliefs in the Adriatic area, but it can also be regarded in the light of personal religiousness or belief, possibly with the apotropaic, individualised significance of an amulet.

Key words: Crikvenica pottery workshop, pendant-amulet, Harpocrates, faience

Rimska keramičarska radionica u Crikvenici jedinstveni je primjer sustavno istraživana proizvodnog lokaliteta na području provincije Dalmacije.¹ Smještena na ušću rijeke Dubračine koja iz Vinodolske doline

utječe u more u današnjem centru Crikvenice, radionica je za proizvodnju koristila debele naslage aluvijem deponiranoga glinovitog tla te druge sirovine i prirodne resurse vinodolskoga zaleđa, što je omogućilo pokretanje masovne produkcije građevinske, kućanske i transportne keramike koja je pratila poljoprivrednu proizvodnju ruralnoga posjeda u čijem se sklopu razvila (Lipovac Vrkljan, Konestra 2018a s ranijom literaturom; Konestra et al. 2020). Vlasništvo potonjeg, pa i samoga radioničkoga sklopa, nedvojbeno se povezuje uz Seksta M(u/e?)tilija Maksima (usp. Pietruszka, Wypijewski 2016), čije je ime poznato, uz definiciju posjeda kao *salvus*, s mnogobrojnih pečatiranih tegula koje su otkrivene kao radionički otpad u Crikvenici ili kao distribuirani proizvodi na širem

¹ Lokalitet radionice identificiran je probnim istraživanjem 1983. godine na položaju pomoćnog nogometnoga igrališta u Crikvenici (Starac 1991), dok je tipologija lokaliteta definitivno potvrđena istraživanjima 2004. godine, što je potaknulo sustavna istraživanja Instituta za arheologiju koja su trajala od 2006. do 2015. godine na području od 1800 m². Na mogućnosti objave predmeta autorice zahvaljuju kolegici Tei Rosić, kustosici Muzeja Grada Crikvenice te kolegama iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, Damiru Doračiću oko pomoći pri identifikaciji materijala i kolegi Igoru Uraniću na pomoći prilikom ikonografskih analiza. Također, za pomoć oko ikonografije i analogija zahvaljujemo kolegama Željku Miletiću te Fabianu Welcu.

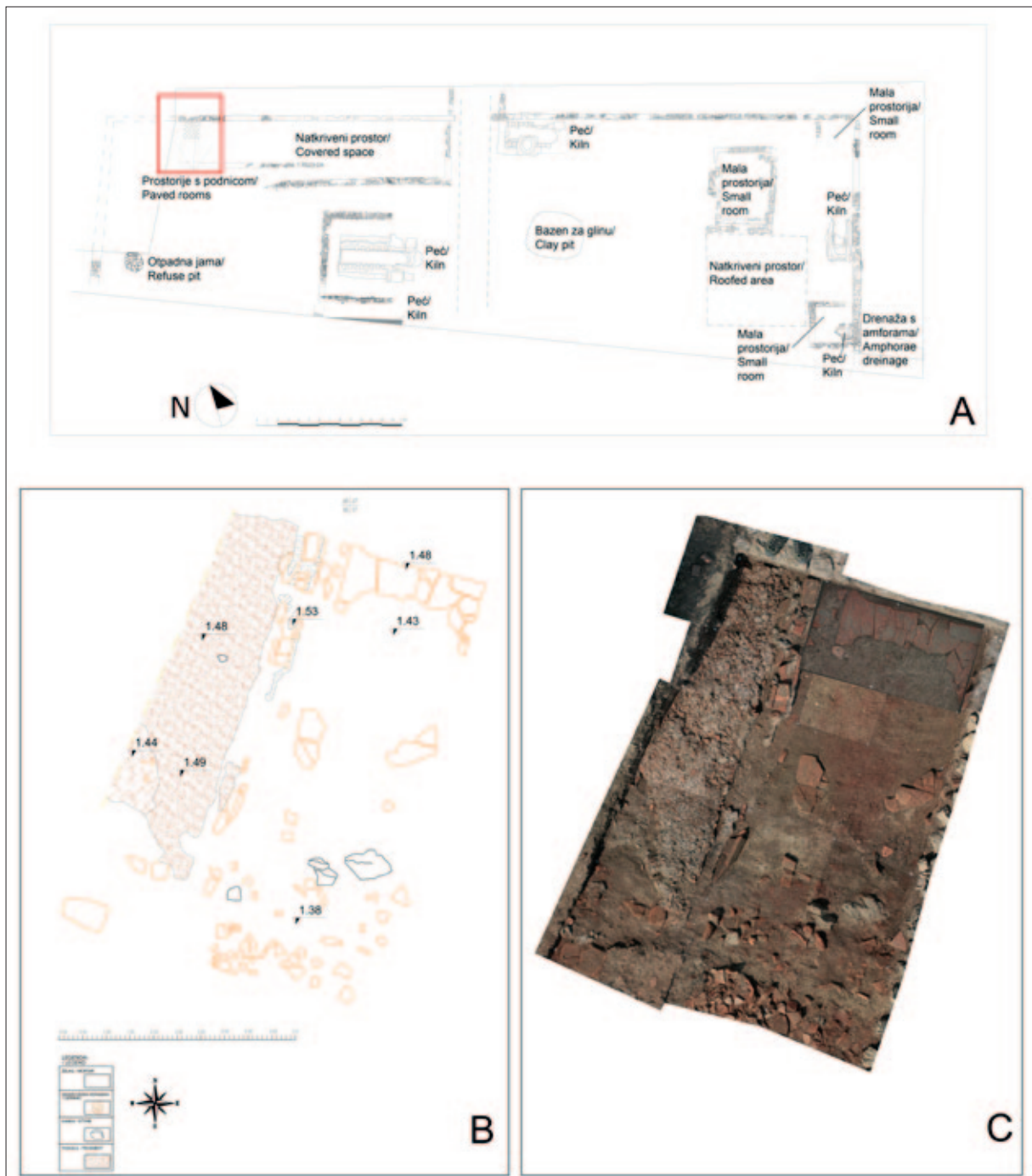

području Kvarnera i sjeverne Dalmacije (Konestra et al. 2020). Sustavna su pak istraživanja definirala tlocrt sjevernoga dijela radionice u kojem su identificirane keramičarske peći i niz prostora različitih dimenzija za koje su pretpostavljene skladišne i proizvodno-obrtničke funkcije (Lipovac Vrkljan et al. 2016 s literaturom). Geofizička mjerenja područja nogometnoga igrališta, smještenoga južnije od istraživane zone, daju naslutiti prostiranje radioničke infrastrukture i na tom, u antici vjerojatno priobalnom prostoru (Welc et al. 2017; Welc 2018).

Velika količina keramičkoga otpada, unutar radionice korištenoga za niveliranje hodnih površina, omogućila je definiciju u svim keramičarskim klasama iznimno raznolikih tipologija proizvoda (Ožanić Roguljić 2016; Lipovac Vrkljan 2016; 2017; Konestra et al. 2020).

Međutim, uz lokalne keramičke nalaze iz slojeva radionice potječe i veliki broj ulomaka importirane keramike, staklenih posuda i metalnih nalaza koji govore o životu radnika i žitelja širega crkveničkog prostora te pojedinim proizvodnim procesima (Konestra, Rosić 2016; Lipovac Vrkljan, Konestra 2018b; Blečić Kavur 2021). Osim toga, oni olakšavaju dataciju uspostave radionice u kraj 1. st. pr. Kr. te trajanje njezine masovne proizvodnje do u 2. st. po. Kr., dok se naknadno korištenje prostora sa za sada nejasnom, ali u jednom dijelu sigurno sepulkralnom namjenom, smješta od kraja 3. i kroz 4. stoljeće (Ožanić Roguljić, Konestra 2017; Ilkić 2018).

Tijekom posljednje istraživačke kampanje 2015. godine na području sjeverozapadnog dijela radionice, unutar većega natkrivenog prostora pregrađenoga tankim zidovima u manje prostore s različito izrađenim

Sl. 1 Mjesto nalaza privjeska unutar radionice (crveni okvir) i detalj kvadranta I6: A tlocrt radionice; B nacrt; C ortofoto mozaik (tlocrt: Arhiva Instituta za arheologiju; crtež i ortofoto: M. Grgurić; ilustracija: A. Konestra)

Fig. 1 Find-spot location of the pendant within the workshop (red frame) and detail of quadrant I6: A layout; B drawing; C orthophoto mosaic (layout: Archive of the Institute of Archaeology; drawing and orthophoto: M. Grgurić; illustration: A. Konestra)

podnicama (hidraulička žbuka, posloženi ulomci građevinske keramike i sl.) (Lipovac Vrkljan et al. 2016: 146–147, sl. 1; 4), na samoj hodnoj površini ispod sloja koji pripada razdoblju defunkcionalizacije radionice (sl.1), pronađen je privjesak manjih dimenzija s naizgled ljudskim likom. Taj, za sada jedinstveni predmet iz skupa radioničkih nalaza kroz sljedeće će se pasuse pokušati tipološki i ikonografski definirati, na temelju čega će se predložiti njegova funkcija i uloga u kontekstu proizvodnoga središta u Crikvenici, ali i šireg prostora sjeverne Liburnije i gornjega Jadrana.

Materijal, funkcija, ikonografija

Predmet (sl. 2), visine 22 i maksimalne širene 16 mm, izrađen je od kvarcnog keramičkog materijala čija je površina prekrivena sinteriziranim staklastim svijetlo plavim „premazom“. S obzirom na poroznost, sasvim različitu od one stakla ili pečene gline, kao i jasnu kromatsku te strukturnu razliku između jezgre i površine, materijal se može identificirati s antičkom (egipatskom) fajansom (Nicholson, Peltenburg 2000: 177–178). Po svojoj prilici izrađen u kalupu, s dosta sumarno izvedenim detaljima (usp. Nicholson 2009: 3), predmet predstavlja ljudsku figuru u sjedećem položaju, no dok su obje noge savijene u koljenu, desna je koljenom okrenuta prema van s naglašenim, okomitim položajem stopala. Struk figure je naglašeno stanjen, lijeva, nepotpuno sačuvana ruka savijena je u laktu, s podlakticom usmjerenom prema glavi, koja također nedostaje. U desnoj ruci figura drži veći, duguljasti i prema vrhu zadebljani predmet – moguće baklja, rog izobilja, cvijeće ili sl. Stražnja je strana tek neznatno obrađena te je moguće razabrati gluteje i leđa figure. S obzirom na to, a i na naznake oblikovanja torza, možemo pretpostaviti da je figura prikazana posve ili barem dijelom neodjevena. Sa stražnje se strane, na gornjem dijelu leđa nalazi alka za vješanje. Figura je postavljena na četvrtastoj bazi, što uz shematizaciju prikaza dodatno naglašava njenu „figuralnost“, a upitno je, upravo zbog te izrazite shematizacije i nedostatka detalja, može li ju se radije interpretirati kao predmet.² Analogije, o kojima će biti riječi niže te prisutnost alke za vješanje jasno upućuju na funkciju predmeta, koji je zasigurno služio kao privjesak.

Ukratko, figura se nalazi u sjedećem položaju s raširenom desnom nogom, držeći izduljeni predmet u desnoj i dižući lijevu ruku prema glavi, odnosno licu. Iako figuri nedostaje glava, koja bi zasigurno pružila dodatnu pomoć u interpretaciji ikonografije prikaza, s određenom se sigurnošću ipak može povezati uz prikaze Harpokrata, odnosno heleniziranoga egipatskog boga Horusa u njegovoj dječackoj pojavi. Riječ je stoga o bogu-djetetu, sinu Izide i Ozirisa, odnosno Serapisa koji u helenističko-rimskom razdoblju, u božanskome paru zamjenjuje egipatskoga Ozirisa.³ Mitologija i kult Horusa, kao dio kulta Izide i Ozirisa odnosno božanstava kraljevstva i nasljedstva,⁴ u Egiptu su zabilježeni od 3. tisućljeća pr. Kr., no njihova se važnost, posebno Izide, a posredno i uz nju povezanih božanstva, postupno povećava sve do Kasnoga razdoblja kada postaje jedno od glavnih božanstava (Meeks 1977: 1003; Malaise 2000: 401–402; Bøgh

2013: 228; Uranić 2003: 192–193). Kroz 1. tisućljeće pr. Kr. kult Izide postupno se širi Mediteranom,⁵ a od 3. st. pr. Kr. s grčkim preuzimanjem kulta on se, zahvaljujući i sinkretizmu s drugim ženskim božanstvima,⁶ brzo širi u posve heleniziranom obliku s novim, dijelom i misterijskim, kulturnim ritualima (Malaise 2000: 401–402; Bøgh 2013: 228–230; Versluys 2013: 252–253). Na sličan se način, uz grčko imenovanje, i Horusu/Harpokrata⁷ postupno mijenjaju ikonografija, simbolika i kultno značenje, posebno u smislu solarnoga i božanstva obnove/regeneracije, no njegova se osobnost obogaćuje preuzimajući i funkcije božanstva plodnosti, vegetacije, blagostanja, zaštitnika doma, djece te je njegovom liku pripisana sveopća zaštita od zla (Tran Tam Tinh 1971: 22; Meeks 1977: 1006; De Salvia 1994: 146–147; Selem 1997: 25–26; Malaise 2000: 404–405, 408; Uranić 2003: 194; Backe-Dahmen 2018: 510–511; Faraone 2018: 155, 185–186). Također, simbolika ikonografskoga prikaza podignute ruke i prsta položenoga prema ustima kao isključivo dječacke poze te, uz tzv. Horusovu pletenicu, simbol djeteta, u helenističkoj reinterpretaciji dobivaju novo značenje šutnje i tajne, odnosno misterija (Meeks 1977: 1003, 1006; Selem 1997: 26; Malais 2000: 403), dok Horusova pletenica na desnoj strani glave može postati identifikatorom pripadnika Izidina kulta (Backe-Dahmen 2018: 538).

Kult Izide proširuje se na rimski svijet, posebno nakon Sulinoga razdoblja, posredstvom trgovačkih središta poput Roda i Dela te grčkih kolonista u južnoj Italiji (Bricault 2004: 550–552), i to mahom u srednjim i nižim staležima te s određenim početnim javnim neprihvaćanjem (Selem 1997: 34–35; Bøgh 2013: 232). Nakon rimskoga osvajanja Egipta 31. g. pr. Kr. kult se nalazi u novim iskušenjima koja kulminiraju Tiberijevim progonima, no novim interesom za „sve Egipatsko“ od Kaligule i potom masovnije i stabilnije od Flavijevaca, postaje općeprihvaćen te se u njega ugrađuju i neki raniji, izvorno egipatski elementi (Selem 1997: 38–42; Bøgh 2013: 234; Versluys 2013: 251–252; za Flavijevce vidi Bricault, Gasparini 2018). Tada jača i značenje Izidine *gens*, kao i službeno, carsko prihvaćanje ove božice, u Egiptu izravno povezane s faraonom (Bøgh 2013: 234–235). Popularnost i općeprihvaćenost kulta održala se sve do razdoblja prve tetrahije (Selem 1997: 43).

Uz promjene značenja, simbolike i rituala, od ptolomejskogaserazdobljamijenjaju i prilagođavaju Izidina ikonografija i prikazi božice (Bøgh 2013; vidi i Faraone 2018: 148–152), posebno kada se radi o koroplastici i predmetima privatnoga, kućnog kulta (općenito Dunand 2013: 195–196, 210–215). Tako i Horus/Harpokrat postupno mijenja ikonografiju (Faraone 2018: 155–156), posebno uz sinkretizam unutar grčko-rimskog panteona (npr. s Dionizom, a posebno s Apolonom, Erosom i sl.), a tada raste i njegova popularnost u samome Egiptu (Meeks 1977: 1007; Tran Tam Tinh 1984: 1731–1732; Malaise 2000: 406, 412, 415; za ikonografiju vidi i Fontana 2010: 164–165; za Apolona vidi i De Salvia 1994: 148–149).

5 Uglavnom posredstvom punskih trgovaca, npr. punski skarabeji s prikazom *Isis lactans* (npr. iz Lattes, Py 2016: 483, DG-6320); vidi općenito u Poma 2009: 285–287 s ranijom literaturom i Faraone 2018: 156, 172.

6 U helenističkome svijetu Izida preuzima funkcije Demetre, Afrodite, Artemide i Tike, ali i nekih drugih manjih božanstava, koje tako postaju njezini hipostasi (Bøgh 2013: 231). Slijedom toga posebno je važna u ženskoj religioznosti (Backe-Dahmen 2019: 509).

7 U značenju „dijete Horus“ odnosno Horus dječak (Meeks 1977: 1003; Selem 1997: 25–26; Malais 2000: 403; Fontana 2010: 163, n. 130; Faraone 2019: 276). Za razvoj štovanja Harpokrata na matičnom teritoriju vidi Malaise 2000: 403–404.

2 Shematizacija prikaza i sumarnost detalja na egipatskim amuletima javlja se već kroz ranija razdoblja takozvanim degeneriranim tipom (usp. npr. Welc 2013: 730–731).

3 Za detaljniju raspravu usp. Selem 1997: 25.

4 Za druge, mnogobrojne, simbole i značenja Izide u ranom razdoblju njezina štovanja u Egiptu i kasnije vidi Bøgh 2013: 228, 230, 233–234, 236; za Horusa vidi Malais 2000: 403.

Sl. 2 Fotografija i crtež privjeska iz Crikvenice (snimio: D. Doračić; crtež: S. Čule vektorizacija: A. Konestra)

Fig. 2 Photograph and drawing of the pendant from Crikvenica (photo by: D. Doračić; drawing by: S. Čule, vectorising: A. Konestra)

Recepcija Izidina kulta bila je stoga fluidna i podložna konstantnoj reinterpetaciji i ponovnoj integraciji, bilo kroz vrijeme ili različite kontekste, a shvaćanje njezinih sveopćih egipatskih odrednica i orijentalnosti potrebno je preispitati iz slučaja u slučaj (Malaise 2000: 429; Barrett 2017: 9–10).

Uobičajena rimskodobna ikonografija Harpokrata, posebno učestala u koroplastici i na gemama,⁸ ona je punašnoga djeteta s kovrčavom kosom, ponekad

8 Koroplastika s likom Harpokrata posebno je učestala u grčko-rimskom Egiptu (Auth 1998: 18; Malaise 2000: 412). Geme s prikazom Harpokrata spominje i Plinije (Meeks 1977: 1007).

skupljenom u tzv. Horusovu pletenicu, u različitim dječjim pozama (uglavnom u čučnju/u sjedu) te ponekad s faraonskom krunom, lotosovim pupoljcima i dr., iako se, prema nekim istraživačima, ona mogla posebno prilagođavati za različitu klijentelu, no u svakom je slučaju posve različita od one tradicionalno faraonske (Malaise 2000: 406–407; Dunand 2013: 207–209; Backe-Dahmen 2018: 512; Faraone 2018: 155; usp. i Uranić 2003: 194). Česta nagost figure, barem u helenističkome razdoblju, povezuje se uz egipatsku ikonografiju djetinjstva (Barrett 2011: 252). Druga, tipično grčka, varijanta je prikaza boga u stajaćem položaju, dok ostali epiteti ostaju uglavnom isti, a učestala je u manjoj plastici, ali i na rimskim novcima te amuletima-privjescima (Faraone 2018: 158, Fig. 6.5, 172; 2019: 276). Moguće je da se u potonjem slučaju radi o prikazu Harpokrata-adolescenta (Barrett 2011: 252). Osim toga, karakteristična za Harpokratovu ikonografiju jest ruka podignuta prema licu i s prstom prema ustima te je vrlo često u drugoj ruci prikazan neki predmet – rog obilja, baklja, toljaga, posuda i dr. (Tran Tam Tinh 1971: 22; Uranić 2003: 194; Fontana 2010: 163). Iako je učestalija ikonografija s prema licu podignutom desnom rukom, ipak ne izostaju prikazi u kojima je, kao u našem slučaju, prema ustima podignuta lijeva (Tran Tam Tinh 1971: 82, n. 1; De Salvia 1994: 145; Selem 2002: 87; Perović 2017: 533). U tom se kontekstu može izdvojiti reljefni prikaz na ulomku posude pronađenoj u Tell Atribu na području delte Nila (Mysliwiec, Południkiewicz 2003: 142, Fig. 9.6), gdje se, u repetitivnoj sceni s vegetabilnim elementima, pojavljuju Harpokrati u obje varijante ili pojedine amulete gdje je božanstvo prikazano na lotosu s podignutom lijevom rukom (Faraone 2018: 156–157, Fig. 6.2–6.3). U tom je kontekstu moguće izdvojiti i nekoliko gema koje potječu s područja današnje Hrvatske, a posebno dvije, iz Solina i Burnuma, na kojima je stajaći Harpokrat prikazan s podignutom lijevom rukom dok u desnoj drži veliku obilnicu (Selem 2002: n. 5, n. 7; 1997: T. XX: 2.27).⁹ Moguće podignutu lijevu ruku ima i Harpokrat na cvijetu lotosa prikazan na jednoj gemi iz Osijeka (Selem 2002: n. 12).¹⁰

S obzirom na dimenzije i prisutnost alke za vješanje, ali i učestalost opisane ikonografije na sličnim predmetima (Tran Tam Tinh 1971: 21), nalaz iz Crikvenice moguće je funkcionalno identificirati kao privjesak. Istoj su funkciji pripisane i najbliže, iako ne posve istovjetne analogije iz Italije i Dalmacije. Položajem tijela najsličniji je primjerak iz tršćanskoga muzeja, također izrađen od fajanse, na kojem je bog-dijete, međutim, prikazan s ponešto drukčijom ikonografijom – figura je u sjedećem položaju, desna ruka je podignuta prema ustima, a u lijevoj drži posudu (Fontana 2010: 224, Og.A.07). Iako predmet nije datiran, pojedine analogije koje donosi F. Fontana odnose se na razdoblje 1. – 2. st. po. Kr., dok bi provenijencija predmeta mogla biti Egipat (Fontana 2010: 224, n. 526), gdje je slična ikonografija prisutna na brojnim terakotnim figurama (npr. Ballet, Galliano 2008: 213–214). Sličnost prikaza i realizacije predmeta vidljiva je i kod nekoliko privjesaka iz zbirke Sveučilišta u Friburgu (Herrmann 2003: kat. br. 23–27) te pojedinim figuricama i amuletima iz Egipta (Petrie 1914: 34, Fig. 145: u, v; Seif el-Din, Nenna 1994: 295, Fig.

2a–c s ranijom literaturom), što bi moglo ići u prilog identifikaciji porijekla koju predlaže F. Fontana, ali i ukazati da bi baza na kojoj je postavljena figura mogla ustvari predstavljati lotos ili, recimo, krokodila ili gusku, na kojima je Harpokrat često prikazan (usp. npr. Faraone 2018: 156, Fig. 6.4).

Posve je drukčija ikonografija Harpokratova privjeska iz Zadra (predio Relja, istraživanja na položaju Hypo Banke, Perović 2017: 530). Naime, božanstvo je ovdje prikazano u stajaćem položaju s lijeve strane naslonjeno na stup, s desnom nogom u raskoraku, desnom rukom prinesenom ustima, odjeveno u togu i s glavom pokrivenom klaftom (Perović 2017: 535). Kao i u crikveničkom slučaju na poleđini figure nalazi se alka za vješanje (Perović 2017: 535), a i njezine dimenzije (visina iznosi 3,1 cm) upućuju da se radi o vrlo sličnoj tipologiji privjeska. Opisani zadarski primjerak, kao i većina¹¹ sličnih privjesaka-amuleta pronađenih u Dalmaciji i to, kada je lokalitet poznat, mahom u Zadru i Saloni,¹² potječe iz groba. Skupina privjesaka iz zadarskoga groba 877 (Bes, herma, Hermerakles, uz koje je u grobu prisutno još nekoliko perli i jedan lunulasti privjesak) datirana je na temelju ostalih nalaza iz groba u drugu polovicu – treću četvrtinu 1. stoljeća, a sam je grob pripisan ženskoj osobi (Giunio, Gluščević 2007: 84). Nadalje, navedeni ansambl privjesaka lako bi mogao upućivati na njihovo skupno nizanje na ogrlici (Giunio, Gluščević 2007: 83; usp. npr. za Herkulan i Pompeje Scatzoza Höricht 1989: 84–89; Faraone 2018: 166; Rieger 2020: 64). U kraj 1. stoljeća datiran je i zadarski primjerak s likom stajaćega Harpokrata (Perović 2017: 530). Uz dalmatinske, na istočnoj obali Jadrana zabilježena su i dva privjeska s likom Besa iz Istre, koji su na temelju ikonografije datirani nešto ranije, odnosno najkasnije unutar ptolomejskoga razdoblja (Uranić 2001: 24, 25, kat. br. 5–6). Za potonje je navedena izrada od keramike, dok se za dalmatinske primjerke mahom kao materijal navodi staklena pasta,¹³ a jedino je za Harpokrata iz Zadra, na temelju arheometrijske analize utvrđena izrada od fajanse.¹⁴

S obzirom na navedene, manje ili više bliske analogije, valja se osvrnuti i na moguću dataciju privjeska iz Crikvenice. Kao i u slučaju ostalih nalaza iz radionice, iznimno je teško, s obzirom na plitku vertikalnu stratigrafiju koju mahom sačinjava radionički otpad korišten za drenažu i nivelaciju (kada izostaju rijetko utvrđene konkretne podnice), predložiti preciznije datacije te je u većini slučajeva moguće tek osloniti se na opće tipološko-analogijske podatke. S obzirom na za sada jedinu predloženu precizniju analogiju, onu iz tršćanskoga muzeja (Fontana 2010: 224), predmet bismo mogli smjestiti u kontekst 1. – 2. st. po. Kr., što bi odgovaralo stilski sličnim predmetima iz Zadra, jedinama na istočnoj obali Jadrana s kontekstualnim podacima nalaza (Giunio, Gluščević 2007; Perović 2017). Takva bi datacija odgovarala i navedenom pretpostavljenom razdoblju rada radionice.

9 Slične se geme iz Salone, no danas izgubljene, također spominju u literaturi (Selem 1997: 79); za pregled figurálnih prikaza Harpokrata na području Ilirika vidi Selem 1997: 170; 2002 i ovdje citiranu noviju literaturu.

10 Položaj ruku iznosi se hipotetski obzirom da je prikaz geme okretan na nekoliko fotografija, pa definitivni zaključak o kojoj se podignutoj ruci radi nije u potpunosti moguć (za predmet i dvojbu vidi i <http://croato-egyptica.starapovijest.eu/hr/Predmet/2331> s opisom i ondje navedenom literaturom). P. Selem navedene predmete datira u 2.–3. stoljeće. (vidi u tekstu navedenu literaturu).

11 Za salonitanske se primjerke samo u jednom slučaju izričito navodi provenijencija iz sepulkralnoga konteksta (Giunio, Gluščević 2007: 81). Svi zadarski primjerci potječu s nekropole na Relji.

12 U splitskome se arheološkom muzeju čuva još nekoliko predmeta koji bi mogli odgovarati istovjetnoj tipologiji, a potječu iz srednje Dalmacije (vidi Tomorad 2005: 19).

13 Na temelju vrlo slične morfologije predmeta – shematizacija, slaba vidljivost detalja (koja bi sugerirala izradu u kalupu), postojanje „postolja“ na kojeg je figura postavljena, boja i konzistencija premaza i sl. – koja bi mogla upućivati na istovjetni proizvodni krug, možda bi taj detalj valjalo podrobnije istražiti.

14 Dvojbom se također čini utvrđena brončana izrada privjeska u obliku falusa sa skradinske nekropole Maraguše (Brajković 2008: 67–68, sl. 15) za koju je također moguće pretpostaviti da je izrađena od fajanse.

Privjesak u crikveničkom i širem kontekstu

Dalmatinske analogije koje su ranije navedene upućuju na učestalost nalaza privjesaka-amuleta s likom egipatskih božanstava u grobnim cjelinama, a slično je i s privjescima s različitim apotropijskim prikazima i izrađenima od različitih materijala (kosti, jantara i dr., vidi npr. Galletti 2007: 139–141), što međutim u crikveničkom kontekstu vjerojatno nije slučaj. Naime, iako su na području lokaliteta istražena dva groba, oni datiraju znatno kasnije, odnosno u 4. st. po. Kr., nakon pretpostavljenoga kraja njegova korištenja u proizvodne svrhe i smješteni su podalje od mjesta nalaza privjeska (Ožanić Roguljić, Konestra 2017), u čijoj okolini nije bilo naznaka postojanja eventualnoga destruiranog groba. Ranoantička se pak nekropola pretpostavlja na položaju vrt Župan (hotel Kaštel) u Crikvenici, gdje je tijekom 19. stoljeća prikupljeno više predmeta koji se po svojoj prilici odnose na grobne priloge (Brunšmid 1900: 185–188; Šiljeg 2016: 74, kat. 129–137; Konestra 2016: 28, kat. 138–151). Stoga je zbog mjesta nalaza privjeska unutar proizvodnih/skladišnih prostora radionice, moguće pretpostaviti kako je on pripadao nekome od njezinoga osoblja ili posjetitelja za života, što bi dodatno mogli potvrditi još neki nalazi nakita unutar radionice, jedna *melonen perl* i stakleni pršljen, dok jedna *melonen perl* potječe iz obližnje nekropole u vrtu Župan (Šiljeg 2016: 74, kat. br. 114–115).¹⁵ Moguće je stoga da je privjesak izgubljen ili odbačen uslijed oštećenja te da se tako našao unutar površinskoga sloja hodne površine koju je, pri kraju radioničke aktivnosti, prekrpio tanji sloj keramičke šute pomiješane s glinastim nabojem.

S obzirom na ranije spomenute primjere i male dimenzije crikveničkoga privjeska nameće se nekoliko mogućnosti njegova nošenja kao amuleta, bilo kao dijela ogrlice/narukvice odrasle osobe ali, moguće, i kao element skupa *crepundia*¹⁶ (Dasen 2003a; 2003b). Naime, u rimskome je razdoblju bilo iznimno uobičajeno posjedovanje amuleta kao predmeta koji je povezan s tijelom, odnosno postaje „predmet tijela“ kojim se manipulira njegova vanjština, no koji pružajući zaštitu omogućava i osobnu komunikaciju s božanstvom (Berg 2002: 15–16; Dasen 2018: 128–129; Rieger 2020: 65; Bassani 2021: 101). Raznovrsne su amulete nosile posebno ranjive skupine kao djeca i žene (Tran Tam Tinh 1971: 12; Dasen 2018: 129; za *crepundia* vidi Cianfriglia, De Cristofaro 2012: 241–242 s ranijom literaturom) te ih osim kao simbolične valja interpretirati i kao predmete svakodnevnoga života (Berg 2002: 16) i osobne religioznosti (Rieger 2020: 65), što se očituje i iz pojedinih tekstova koji zazivaju osobne, apstraktne benefite za nositelja amuleta (Faraone 2018: 190–192; za „kućnu“ religioznost vidi Bassani 2021). Upravo na potonje upućuju mjesta nalaza pojedinih amuleta izdijeljačke simbolike iz Herkulana i Pompeja jer mahom je riječ o kućanskim ili trgovačkim objektima (Tran Tam Tinh 1971: 12–13; Rieger 2020: 62–66), dok je simbolika Aleksandrijske obitelji (Izida, Osiris/Serapis, Harpokrat ili Anubis) mogla također izvršno funkcionirati unutar svakodnevnoga obiteljskog života (Heyob 1975: 74–79; De Salvia 1994: 149; Selem 2002: 91; Backe-Dahmen 2018: 509–510). Upravo se u osobni i obiteljski kontekst izvršno smješta ikonografija privjeska s likom Harpokrata, koji se najčešće javlja upravo u kućnom kontekstu

odnosno predmetima osobne ili svakodnevne uporabe, a znatno rjeđe u kontekstima „službene“ religioznosti, odnosno kulturnim mjestima (Malaise 2000: 420–423, 429–430).

Komparativno, a s obzirom na pomorsko-trgovačku komponentu Izidina kulta i sličan obrtnički kontekst nalaza, zanimljivo je osvrnuti se na nalaz kipića Izide-Fortune iz okolice keramičarske radionice u Lorunu (Porečki ager) (Portulano, Kovačić 2001). Iako je predmet pronađen izvan samoga proizvodnog kompleksa, unutar jedne od prostorija uz mogući termalni sklop uz samu obalu uvale, a koje su interpretirane kao prostori za boravak radnika, on ipak indicira na prisutnost (privatnoga?) kulta Izide (usp. Bassani 2021: 104, Fig. 4) u kontekstu keramičarske radionice koja se razvila na senatorsko-carskom posjedu u zaleđu *Parentija*.

Zbog konteksta nalaza privjeska iz crikveničke radionice o njegovom vlasniku/ci te okruženju korištenja teško možemo donosi konkretnije zaključke, no ipak zbog njegove ikonografije predložene interpretacije čine se mogućima, a ukoliko ih i ne prihvatimo, predmet možemo šire sagledati u kontekstu Liburnije i gornjega Jadrana. Naime, u nekoliko antičkih gradova Liburnije moguće je, na temelju arheoloških nalaza i indicija, pretpostaviti štovanje Izide. Tako Iseume možemo pretpostaviti u Ninu te možda Zadru (Selem 1997: 47–48; Vilogorac Brčić 2019: 357; Karković Takalić, Mudronja 2020; za Jadran generalno vidi Budischovsky 2000; vidi i Tomorad 2018b) dok se ne isključuje i mogućnost njenog štovanja u obližnjem Senju (Vilogorac Brčić 2019: 357), značajnom trgovačkom središtu i gradu štovanja raznih orijentalnih kultova (Glavičić 2013: 7–39, 81–104, o mogućem štovanju božice posebno str. 87). Posvetom na oltaru potvrđeno je štovanje božice Izide u Bribiru (*Varvaria*) (Kuntić-Makvić 1982: 151–157; Vilogorac Brčić 2019: 351–352). Ipak, iako je liburnsko područje ono s kojim je radionica u Crikvenici održavala najjače trgovačke kontakte (Borzić et al. 2018; Konestra et al. 2020 s ranijom literaturom), treba uzeti u obzir i njezin odnos sa sjevernom Italijom, kako s aspekta vjerojatnoga porijekla samoga vlasnika radionice (Pietruszka, Wypijewski 2016; Konestra et al. 2020: 76) tako i u vidu distribucije proizvoda, iako za sada potvrđene u tek neznatnim razmjerima. Naime, nalazi crikveničkih amfora u Akvileji (Maggi 2018) nedvojbeno potvrđuju (in)direktan odnos s trgovačkim i administrativnim središtem rimskoga gornjeg Jadrana, a koji je bio i snažno izvorište egipatskih i orijentalnih kultova za cijelo područje zapadnoga Ilirika (Selem 1997: 180; Portulano, Kovačić 2001: 269 s ranijom literaturom; za Izidin kult u Akvileji vidi Fontana 2017: 137–139; za odnos s Istrom vidi Budischovsky 1977), kao što su to bila i druga lučka središta Jadrana, posebno Ravenna (Leclant 1984: 1706; za ulogu Italije u disperziji kulta vidi Bricault 2004).

Umjesto zaključka

Daljnja istraživanja ovoga maloga, ali svakako značajnoga predmeta zasigurno će moći pružiti sigurniji oslonac za interpretaciju njegovoga porijekla i precizniju dataciju. Ipak, već sada, kao jedan od rijetkih predmeta izrađenih od fjanse pronađenih na području Kvarnera i Hrvatskoga primorja, on još jednom smješta taj prostoru u širi jadranski kontekst. Naime, do sada su s Kvarnera bila poznata tek dva predmeta od fjanse, figurica u obliku mačke i jedan skarabej koji, moguće, potječu s krčke nekropole na području tzv. vile Šinigoj, a danas se čuvaju unutar arheološke zbirke Franjevačkoga samostana

15 Još je jedna *melonen perl* zabilježena na nedalekom lokalitetu Jadrano - Lokvišća (Šiljeg 2016: 74, kat. br. 162).

16 Za primjer sličnoga privjeska, ali s likom Besa, iz dječjeg groba vidi Cianfriglia, De Cristofaro 2012: 238–239.

na Košljunu, gdje se nalazi još nekoliko predmeta egipatskoga porijekla odnosno ikonografije (Tomorad 2016; 2018a). Ipak, na temelju ikonografije, njihova bi datacija bila nešto ranija te bi njihovu akviziciju u antici trebalo povezati uz neke druge, kasno helenističke trgovačke kontakte s istočnim Mediteranom (Tomorad 2018a; usp. Ugarković, Šegvić 2019: 76–77). Osim toga, u kontekstu Izidijskoga kultnoga kruga, na ovom području do sada zabilježenoga tek bazom kipa Serapisa iz Senja (Selem 1997: 47–48), privjesak-amulet Harpokrata, kao predmet osobne religioznosti ili vjerovanja, govori nam o privatnoj recepciji ovoga kulta ili barem jedne

njegove simboličke, moguće i apotropejske komponente. S obzirom na obrtničko-proizvodni kontekst nalaza privjesak, kao element osobnoga repertoara, ukazuje na pojedine individualne identitetske osobitosti (usp. Rüpke 2018: 65–66, 68) osoblja radionice ili žitelja šireg prostora unutar kojega se ona smjestila (*saltus*), a za koje je već ranije, barem dijelom, pretpostavljeno italsko porijeklo odnosno potpuno prihvaćanje rimskih kulturnih obrazaca i materijalne kulture (Lipovac Vrkljan, Konestra 2018b: 609), a s obzirom na ikonografiju i simboliku ovoga predmeta i one kultno-religijske.

INTERNETSKI ZVOR / INTERNET SOURCE

Croato-Aegyptica, Gema – intaglio od tamnozelenog jaspisa s likom Harpokrata (Muzej Slavonije, Osijek), <http://croato-aegyptica.starapovijest.eu/hr/Predmet/2331> (29.12.2021.)

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Auth, S. H. 1998, A Roman Egyptian Statuette of a Comic Actor, in: *Stephanos: Studies in Honor of Brunilde Sismondo Ridgway*, Hartswick K. J., Sturgeon M. C. (eds.), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 15–20.
- Backe-Dahmen, A. 2018, Roman Children and the “Horus lock” between Cult and Image, in: *Individuals and Materials in the Greco-Roman Cults of Isis. Agents, Images, and Practices. Proceedings of the VIth International Conference of Isis Studies*, Gasparini V., Veymiers R. (eds.), Religions in the Graeco-Roman World 187, Brill, Boston – Leiden, 509–538.
- Ballet, P., Galliano, P. 2008, Les isiaques et la petite plastique dans l'Égypte hellénistique et romaine, in: *Isis on the Nile. Egyptian Gods in Hellenistic and Roman Egypt. Proceedings of the IVth International Conference of Isis Studies, Liège, November 27–29, 2008. Michel Malaise in honorem*, Bricault L., Versluys M. J. (eds.), Religions in the Graeco-Roman World 171, Boston – Leiden, Brill, 197–220.
- Barrett, C. E. 2011, *Egyptianizing Figurines from Delos. A Study in Hellenistic Religion*, Columbia Studies in the Classical Tradition vol. 36, Brill, Leiden – Boston.
- Barrett, C. E. 2017, Egypt in Roman Visual and Material Culture, in: *Oxford Handbooks Online in Classical Studies*, Oxford University Press, Oxford – New York. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199935390.013.18
- Bassani, M. 2021, Gods and Cult Objects in Roman Houses. Notes for a Methodological Research, in: *Tangible Religion. Materiality of Domestic Cult Practices from Antiquity to Early Modern Era*, Berg R., Corallini A., Kaisa Koponen A., Välimäki R. (eds.), Acta Instituti Romani Finlandiae 49, Institutum Romanum Finlandiae, Roma, 101–118.
- Berg, R. 2002, Wearing wealth. Ornatus and mundus muliebris as status markers of women in Imperial Rome, in: *Women, Wealth and Power in the Roman Empire*, Setälä P., Berg R., Hälikkaä R., Keltanen M., Pölonen J., Vuolanto V. (eds.), Acta Instituti Romani Finlandiae 25, Institutum Romanum Finlandiae, Roma, 15–73.
- Blečić Kavur, M. 2021, Inside fashion fusion: Fibulae from Crikvenica, in: *Roman Pottery and Glass Manufactures. Production and Trade in the Adriatic region, 4th International Archaeological Colloquium, Crikvenica, 8th – 9th November 2017*, Lipovac Vrkljan G., Konestra A., Eterović-Borzić A. (eds.), Archaeopress, Oxford, in press.
- Borzić, I., Čelhar, M., Zaro, G., Glavaš, V. 2018, New finds of Crikvenica 1-type amphorae in the area of southern Liburnia, in: *Pottery Production, Landscape and Economy of Roman Dalmatia. Interdisciplinary approaches*, Lipovac Vrkljan G., Konestra A. (eds.), Archaeopress Roman Archaeology 47, Archaeopress, Oxford, 50–56.
- Bogh, B. 2013, The Hellenistic-Roman cult of Isis, in: *The Handbook of Religions in Ancient Europe*, Bredholt Christensen L., Hammer O., Warburton D. (eds.), Routledge, 228–241.
- Brajković, T. 2008, Antika, in: E. Podrug, T. Brajković, Ž. Krnčević, *Arheološki tragovi kultura i religija na šibenskom području*, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 55–89.
- Bricault, L. 2004, La diffusion isiaque: une esquisse, in: *Fremdheit-Eigenheit. Ägypten, Griechenland und Rom. Austausch und Verständnis*, Bol P. C., Kaminski G., Maderna C. (eds.), Städel-Jahrbuch N. F. 19, Scheufele, Stuttgart, 548–556.
- Bricault, L., Gasparini, V. 2018, I Flavi, Roma e il culto di Isis, in: *Roma, la città degli dei. La capitale dell'Impero come laboratorio religioso*, Bonnet C., Sanzi E. (eds.), Carocci, Roma, 121–136.
- Brunšmid, J. 1900, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, Vol. IV, 181–201.
- Budischovsky, M.-C. 1977, Les cultes orientaux à Aquilée et leur diffusion en Istrie et en Vénétie, *Antichità Altoadriatiche*, Vol. 12, 99–123.
- Budischovsky, M.-C. 2000, Dieux et cultes d'origine égyptienne dans l'espace adriatique, in: *Les cultes polythéistes dans l'Adriatique romaine*, Delplace C., Tassaux F. (eds.), Ausonius Éditions, Pessac, 239–261. <https://doi.org/10.4000/books.ausonius.6879>
- Cianfriglia, L., De Cristofaro, A. 2012, I crepundia dalla tomba 37 della necropoli di Castel Malnome: usi funerari e rituali magici, in: *Contesti magici/ Contextos mágicos*, Piranomonte M., Marco Simón F. (eds.), De Luca, Roma, 253–265.
- Dasen, V. 2003a, Protéger l'enfant: amulettes et crepundia, in: *Maternité et petite enfance dans l'Antiquité romaine*, Gourevitch D., Moirin A., Rouquet N. (eds.), Editions de la Ville de Bourges, Bourges, 172–177.
- Dasen, V. 2003b, Les amulettes d'enfants dans le monde gréco-romain, *Latomus*, Vol. 62(2), 275–289.
- Dasen, V. 2018, Amulets, the Body and Personal Agency, in: *Material Approaches to Roman Magic. Occult Objects and Supernatural Substances*, Parker A., Mckie S. (eds.), TRAC Themes in Roman Archaeology 2, Oxbow Books, Oxford – Philadelphia, 127–135.
- De Salvia, F. 1994, Alcune osservazioni su un affresco da Ercolano con Harpocrates-Genius, in: *Hommages à Jean Leclant. Vol. 3*, Berger C., Clerc G., Grimal N. (eds.), Bibliothèque d'étude 106(3), Institut Française d'archéologie orientale, Cairo – Paris, 145–151.
- Faraone, C. A. 2018, *The Transformation of Greek Amulets in Roman Imperial Times*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Faraone, C. A. 2019, The Convergence of Guardian Statues in the Ancient World: Top-Down or Bottom-Up?, in: *Religious Convergence in the Ancient Mediterranean*, Blakely S., Collins B. J. (eds.), Studies in Ancient Mediterranean Religions 2, Lockwood Press, Atlanta, 269–294.
- Fontana, F. 2010, *I culti isiaci nell'Italia settentrionale. I. Verona, Aquileia, Trieste (con un contributo di Emanuela Murgia)*, EUT Edizioni Università di Trieste, Trieste.
- Fontana, F. 2017, Isis and Mater Magna in Aquileia, *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, Vol. 95(1), 131–144.
- Gagetti, E. 2007, “locum in deliciis ... sucina optinent”. Le ambre di Aquileia e di Spalato, in: *Le regioni di Aquileia e Spalato in epoca romana. Proceedings of the International Conference (Udine, 2006)*, Buora M. (ed.), Fondazione Cassamarca, Udine, 135–161.
- Giunio, K. A., Gluščević, S. 2007, Amuleti egipatskoga kulturnog kruga iz groba 877 s nekropole na Relji u Zadru, *Diadora*, Vol. 22, 69–92.
- Glavičić, M. 2013, *Kultovi antičke Senije*, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Herrmann, C. 2003, *Die ägyptischen Amulette der Sammlungen BIBEL + ORIENT der Universität Freiburg Schweiz: Anthropomorphe Gestalten und Tiere. Fribourg, Switzerland*, Academic Press, Göttingen.
- Heyob, S. K. 1975, *The cult of Isis among women in the Graeco-Roman world*, Brill, Leiden.
- Ilkić, M. 2018, Numismatic finds from the area of the workshop of Sextus Metilius Maximus in Crikvenica, in: *Pottery Production, Landscape and Economy of Roman Dalmatia. Interdisciplinary approaches*, Lipovac Vrkljan G., Konestra A. (eds.), Archaeopress Roman Archaeology 47, Archaeopress, Oxford, 44–49.
- Karković Takalić, P., Mudronja, D. 2020, Arhivski podaci, mineraloškopetrografska i ikonografska analiza kipa Izide iz Enone, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. LIII, 93–121.
- Konestra, A. 2016, Kvarner i Vinodol u vrijeme romanizacije, in: *845°C. Ad Turres*, Konestra A., Rosić T. (eds), katalog izložbe, Muzej Grada Crikvenice, Crikvenica, 25–31.
- Konestra, A., Lipovac Vrkljan, G., Šiljeg, B. 2020, The assortment of ceramic building materials from the pottery workshop of Sextus Metilius Maximus at Crikvenica (Croatia), *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 37, 79–98. <https://doi.org/10.33254/piaz.37.3>
- Konestra, A., Rosić, T. (ed.) 2016, *845°C. Ad Turres*, katalog izložbe, Muzej Grada Crikvenice, Crikvenica.
- Kuntić-Makvić, B., 1982, Žrvenik iz Varvarije posvećen božici Izidi, *Arheološki nadovi i rasprave*, Vol. VIII–IX, 151–157.
- Leclant, J. 1984, Aegyptiaca et milieux isiaques. Recherches sur la diffusion du matériel et des idées égyptiennes, in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (ANRW) / Rise and Decline of the Roman World. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung, Teil 2, Principat, Bd 17/3, Religion (Heidentum: Römische Götterkulte, Orientalische Kulte in Der Römischen Welt, Fortsetzung)*,

- Temporini H., Haase W. (eds.), De Gruyter, Berlin, 1692–1709.
- Lipovac Vrkljan, G. 2016, Amfore, in: *845°C. Ad Turres*, Konestra A., Rosić T. (eds), katalog izložbe, Muzej Grada Crikvenice, Crikvenica, 53–58.
- Lipovac Vrkljan, G. 2017, Lokalna proizvodnja amfora u Crikvenici, in: *Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru. Zbornik III. međunarodnog kolokvija, Crikvenica, 4. - 5. 11. 2014.*, Lipovac Vrkljan G., Šiljeg B., Ožanić Roguljić I., Konestra A. (eds.), Zbornik Instituta za arheologiju 12, Muzej Grada Crikvenice, Institut za arheologiju, Crikvenica – Zagreb, 185–194.
- Lipovac Vrkljan, G., Valent, I., Konestra, A., Ožanić Roguljić, I. 2016, Antički proizvodni keramičarski kompleks u Crikvenici – zaključna razmatranja 2015. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XII, 144–151.
- Lipovac Vrkljan, G., Konestra, A. 2018a, Approaching the Roman economy of the province of Dalmatia through pottery production – the *Liburnia* case study, in: *Pottery Production, Landscape and Economy of Roman Dalmatia. Interdisciplinary approaches*, Lipovac Vrkljan G., Konestra A. (eds.), Archaeopress Roman Archaeology 47, Archaeopress, Oxford, 14–36.
- Lipovac Vrkljan, G., Konestra, A. 2018b, Potter's tools from the workshop of Sextus Metilius Maximus (Crikvenica, Croatia): an approach to the reconstruction of the production technology, *Rei Cretariae Romanae Fautorvm Acta*, Vol. 45, 603–610.
- Maggi, P. 2018, Crikvenica amphorae from Canale Anfora: first evidence of Liburnian wine at Aquileia, in: *Pottery Production, Landscape and Economy of Roman Dalmatia. Interdisciplinary approaches*, Lipovac Vrkljan G., Konestra A. (eds.), Archaeopress Roman Archaeology 47, Archaeopress, Oxford, 57–61.
- Malaise, M. 2000, Harpocrate. Problèmes posés par l'étude d'un dieu égyptien à l'époque gréco-romaine, *Bulletins de l'Académie Royale de Belgique*, Vol. 11(7–12), 401–431.
- Meeks, D. 1977, Harpocrates, in: *Lexikon der Ägyptologie, Band II. Erntefest – Horjdjedef*, Helck W., Eberhard O., Westendorf W. (eds.), O. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1004–1011.
- Mysłiwiec, K., Południkiewicz, A. 2003, A center of ceramic production in Ptolemaic Athribis, in: *Egyptian Pottery, Proceedings of the 1990 Pottery Symposium at the University of California*, Redmount C.A., Keller C.A. (eds.), University of California, Berkeley, 133–152.
- Seif el-Din, M., Nenna, M.-D. 1994, La petite plastique en faïence du musée gréco-romain d'Alexandrie, *Bulletin de correspondance hellénique*, Vol. 118(2), 291–320.
- Nicholson, P. T. 2009, Faïence Technology, in: *UCLA Encyclopedia of Egyptology*, Wendrich W. (ed.), University of California, Los Angeles, <http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz0017jts>.
- Nicholson, P. T., Peltenburg, E. 2000, Egyptian faïence, in: *Ancient Egyptian materials and technology*, Nicholson P. T., Shaw I. (eds.), Cambridge University Press, Cambridge, 177–194.
- Ožanić Roguljić, I. 2016, Keramičko posuđe, in: *845°C. Ad Turres*, Konestra A., Rosić T. (eds), katalog izložbe, Muzej Grada Crikvenice, Crikvenica, 59–62.
- Ožanić Roguljić, I., Konestra, A. 2017, Illuminating the Way: Later Roman Factory Lamp from a Grave Context in Crikvenica, in: *Roman and Late Antique Lamps: Production and Distribution, Contacts on the Mediterranean. Proceedings of the international round table, Zagreb 2nd February 2015*, Lipovac Vrkljan G., Ožanić Roguljić I., Ugarković M. (eds.), e-Zbornik Instituta za arheologiju (e-ZIA) 1, Institut za arheologiju, Zagreb, 128–136.
- Perović, Š. 2017, Privjesak s likom Harpokrata s nekropole antičkog Jadera, in: *Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru. Zbornik III. međunarodnog arheološkog kolokvija (Crikvenica, 4. - 5. 11. 2014.)*, Lipovac Vrkljan G., Šiljeg B., Ožanić Roguljić I., Konestra A. (eds.), Zbornik Instituta za arheologiju 12, Muzej grada Crikvenice, Institut za arheologiju, Crikvenica – Zagreb, 529–539.
- Petrie, W. M. F. 1914, *Amulets*, Constable & co., London.
- Pietruszka, W., Wypijewski, I. 2016, *Sextus Mutillius Maximus*: In search of the Owner of a Liburnian *saltus*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Vol. 198, 283–286.
- Poma, L. 2009, Amuleti, scarabei e statuette *ushabti*, in: Il Museo Regionale "A. Pepoli" di Trapani. Le collezioni archeologiche, Famà M. L. (ed.), Edipuglia, Bari, 285–296.
- Portulano, B., Kovačić, V. 2000, Bronzetto di Iside-Fortuna, in: *Loron (Croatie). Un grand centre de production d'amphores à huile istriennes (Ier - IVe S. P.C.)*, Tassaux F., Matijašić R., Kovačić V. (eds.), Ausonius, Bordeaux, 267–270.
- Py, M. 2016, *LATTARA 23. Dictionnaire des objets protohistoriques de Gaule méditerranéenne (IXe-Ier siècles avant notre ère)*, Édition de l'Association pour le Développement de l'Archéologie en Languedoc-Roussillon, Lattes.
- Rieger, A.-K. 2020, The Spectrum of Religiousness, or What Makes an Object Religious. Habits, Patterned Evidence and Religious Meanings of Image-Objects in Pompeii, *Arys. Antiquèdad: Religiones y Sociedades*, Vol. 18, 51–94.
- Rüpke, J. 2018, Theorising Religion for the Individual, in: *Individuals and Materials in the Greco-Roman Cults of Isis. Agents, Images, and Practices. Proceedings of the VIth International Conference of Isis Studies*, Gasparini V., Veymiers R. (eds.), Religions in the Graeco-Roman World 187, Brill, Boston-Leiden, 61–73.
- Scatozza Höricht, L. A. 1989, *I monili di Ercolano*, L'Erma di Bretschneider, Rim.
- Selem, P. 1997, *Izidin trag*, Književni krug, Split.
- Selem, P. 2002, Ikonografija lika Harpokrata na spomenicima hrvatskog prostora, in: *Znakovi i riječi (Signa et litterae)*, Miličević Bradač M. (ed.), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 85–102.
- Starac, R. 1991, Antička keramika s lokaliteta Igralište u Crikvenici, *Vinodolski zbornik*, Vol. 6, 221–234.
- Šiljeg, B. 2016, Nalazi rimskoga stakla na području Crikvenice i Vinodola, in: *845°C. Ad Turres*, Konestra A., Rosić T. (eds), katalog izložbe, Muzej Grada Crikvenice, Crikvenica, 73–76.
- Tran Tam Tinh, V. 1971, *Le culte des divinités orientales à Herculaneum*, Brill, Leiden.
- Tran Tam Tinh, V. 1984, Etat des études iconographiques relatives à Isis, Sérapis et Sunnaoui Theoi, in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (ANRW) / Rise and Decline of the Roman World. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung, Teil 2, Principat, Bd 17/3, Religion (Heidentum: Römische Götterkulte, Orientalische Kulte in Der Römischen Welt, Fortsetzung)*, Temporini H., Haase W. (eds.), De Gruyter, Berlin, 1710–1738.
- Tomorad, M. 2005, The Egyptian antiquities in Croatia, *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt / Egyptology*, Vol. 2(1), 1–33.
- Tomorad, M. 2016, The phases of penetration and diffusion of Egyptian artefacts and cults in the region of Istria and Illyricum (from the 7th c. B.C. to the 4th c. A.D.), in: *Aegyptus et Pannonia V*, Györy H. (ed.), MEBT-ÓEB, Budapest, 185–226.
- Tomorad, M. 2018a, Ancient Egyptian collection of the Franciscan Monastery at the island of Košljun: A case study of the possible evidence of the earlier penetration of the Ancient Egyptian artefacts in Illyricum, in: *The Century of the Brave. Roman conquest and indigenous resistance in Illyricum during the time of Augustus and his heirs*, Miličević Bradač M., Demicheli D. (eds.), FF Press, Zagreb, 397–405.
- Tomorad, M. 2018b, Various manifestations of Isis cult in the region of Istria, Illyricum and Pannonia and its diffusion to the central European region (2nd c. BC – 4th c. AD), *Shodnoznavstvo*, Vol. 81, 58–99.
- Ugarković, M., Šegvić, B. 2019, New insights into the far-flung markets of Levantine products: Phoenician Hellenistic amphoriskoi from the eastern Adriatic, in: *Daily Life in a Cosmopolitan World: Pottery and Culture During the Hellenistic Period. Proceedings of the 2nd Conference of IARPotHP, Lyon, November 2015, 5th – 8th*, Peignard-Giros A. (ed.), Phoibos, Wien, 67–79.
- Uranić, I. 2001, Duhovi i demoni starog Egipta, in: K. Džin, V. Girardi-Jurić, I. Uranić, *Egipatska religija i antička Istra*, katalog izložbe, Arheološki muzej Istre, Pula, 22–28.
- Uranić, I. 2003, Sedam brončanih kipova Harpokrata, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. XXXVII, 191–203.
- Versluys, M. J. 2013, Orientalising Roman Gods, in: *Panthée: Religions Transformations in the Graeco-Roman Empire*, Bricault L., Bonnet C. (eds.), Brill, Leiden – Boston, 235–260.
- Vilogorac Brčić, I. 2019, Izidini kultovi u Dalmaciji, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 44, 345–358.
- Welch, F. 2013, Faïence Workshop in Ptolemaic Athribis (Tell Atrib) in the Nile Delta. Archaeological Evidence, *Études et travaux*, Vol. XXVI, 720–735.
- Welch, F. 2018, Geoarchaeology of pottery workshop sites in Roman Dalmatia, in: *Pottery Production, Landscape and Economy of Roman Dalmatia. Interdisciplinary approaches*, Lipovac Vrkljan G., Konestra A. (eds.), Archaeopress Roman Archaeology 47, Archaeopress, Oxford, 62–70.
- Welch, F., Lipovac Vrkljan, G., Konestra, A., Rosić, T. 2017, Remote sensing of a Roman pottery workshop. Report on a geophysical survey carried out in Crikvenica (Ancient Ad Turres, Croatia), *Studia Quaternaria*, Vol. 34(2), 119–130.

SUMMARY

The Roman pottery workshop located in today's centre of the town of Crikvenica (northeast Adriatic, ancient northern Liburnia) is a rare example of a systematically excavated production site in the province of Dalmatia. Located in the alluvial valley of the Dubračina river, the workshop made use of local clay deposits and other resources of the Vinodol hinterland necessary to produce a wide array of pottery and ceramics, which accompanied agricultural production setup within the rural estate (a saltus) of Sextus M(ule?)trillius Maximus within which pottery production operated as well (Lipovac Vrkljan, Konestra 2018a with earlier bibliography; Konestra et al. 2020). Systematic research defined the layout of the northern part of the workshop while geophysics confirmed its spread further south to what was, in antiquity, a coastal area (Lipovac Vrkljan et al. 2016; Welc et al. 2017; 2018). Along with locally produced objects, mostly recovered as refuse within the drainage and levelling layers of the figlina's floor, abundant imported objects indicate that the most intense period of production was between the end of the 1st century BC and the 2nd century AD (Konestra, Rosić 2016; Ilkić 2018; Lipovac Vrkljan, Konestra 2018b; Blečić Kavur 2021).

During the 2015 excavation campaign at the Roman pottery workshop in Crikvenica, a pendant with an anthropomorphic representation was discovered under a layer of abandonment (clayey soil with small pottery fragments) and above a paved floor (Fig. 1). The iconographic analysis and typology suggests the function of the object and its significance in the context of the Crikvenica production centre and the wider Liburnian, and upper Adriatic area.

Material, function, iconography

The object in question, with a height of 22 mm and a maximum width of 16 mm, is made of a quartz ceramic material with sintered glassy light blue "coating" on the surface. Because of its porosity, unlike glass or fired clay, and the clear chromatic difference between its core and surface, the material could be identified as ancient (Egyptian) faience (Nicholson, Peltenburg 2000: 177–178). Probably mould-made, the object represents a seated human figure, with both legs bent at the knee, but with the right leg turned outward, its foot positioned vertically. Its waist is narrow, and the partially preserved left arm is bent, reaching for the missing head. In the right arm, the figure holds an oblong object, slightly wider at the top – possibly a torch, cornucopia, flowers, or the like. The back side of the figure is roughly shaped, but the back and glutei are discernible. Along with the rendering of the torso, it suggests that the figure is nude. On the back there is a ring for hanging; the figure sits on a rounded rectangle base, which might, due to the overall schematisation of the representation, rather be interpreted as an object. The small dimensions and the suspension ring indicate that the object was a pendant. The iconography points toward the interpretation of the figure as Harpocrates, the Hellenised Egyptian god Horus in its child form. The figure represents the son of Isis and Osiris, or later Sarapis. The enduring myth and cult of Horus, dating back to the 3rd millennium BC, gained popularity alongside Isis and other deities related to her (Meeks 1977: 1003; Malaise 2000: 401–402; Bogh 2013: 228; Uranić 2003: 192–193), gaining momentum from the Hellenistic period, when its Mediterranean-wide diffusion led to both its syncretism and the formation of new cult rituals with elements of mysteries (Malaise 2000: 401–402; Bogh 2013: 228–230; Versluys 2013: 252–253). The changing iconography, but also nomenclature, invested Horus/Harpocrates with new and extended meanings as well (as a deity of the sun and regeneration/renewal, fertility, vegetation, well-being, home protection, protection from evil etc.) during his transition from Egypt into the Greco-Roman world (Tran Tam Tinh 1971: 22; Meeks 1977: 1006; De Salvia 1994: 146–147; Selem 1997: 25–26; Malaise 2000: 404–405, 408; Uranić 2003: 194; Backe-Dahmen 2018: 510–511; Faraone 2018: 155, 185–186). Similarly, the iconography of the finger pointing to the mouth – the Egyptian symbol of childhood – was interpreted as a symbol of silence and mystery (Meeks 1977: 1003, 1006; Selem 1997: 26; Malais 2000: 403), just like the Horus lock became an all-encompassing symbol of the cult of Isis (Backe-Dahmen 2018: 538).

The slight difference in the iconography of the Crikvenica Harpocrates – who raises his left arm instead of the usual right – should not hinder the attribution, as there are other known examples with a similar posture (e.g. Mysliwiec, Poludnikiewicz 2003: 142, Fig. 9.6; Faraone 2018: 156–157, Fig. 6.2–6.3; Selem 2002: n. 5, n. 7; 1997: T. XX: 2.27).

The interpretation as a pendant and the iconography allow for some not quite precise analogies. The most similar object is a pendant from the Trieste Museum representing a seated Harpocrates holding a jar (Fontana 2010: 224,

Og.A.07). The dating to the 1st – 2nd c. AD and the use of faience further strengthen this analogy; there are some similarities with objects from the University of Freiburg collection and several figurines and amulets from Egypt (Herrmann 2003: kat. br. 23–27; Petrie 1914: 34, Fig. 145, u, v; Seif-el-Din, Nenna 1994: 295, Fig. 2a–c). A Harpocrates pendant with completely different iconography comes from the Relja necropolis in Zadar (Perović 2017: 530), where the god is shown standing, dressed in a toga and with a cleft, but the presence of a suspension ring and the small dimensions confirm that the two objects had the same function. Similar objects are known from grave 877 of the Relja necropolis (representing Bes, a herma and Hermeracles) and possibly form a necklace together with non-figural beads, while other decontextualised examples are known from Salona (Giunio, Gluščević 2007). All the mentioned objects are dated within the timeframe of the 1st and 2nd c. AD, which is acceptable for the object from Crikvenica as well. Two Bes pendants are known from Istria, but they are dated somewhat earlier, within the Ptolemaic times (Uranić 2001: 24, 25, cat. no. 5, 6).

The pendant within the context of Crikvenica and the wider region

The Dalmatian analogies suggest a frequent use of similar objects within grave assemblages, but the context does not fit the site from Crikvenica, where grave contexts are located at a certain distance or are related to a later period (Brunšmid 1900: 185–188; Šiljeg 2016: 74, cat. 129–137; Konestra 2016: 28, cat. 138–151; Ožanić Roguljić, Konestra 2017). Thus, the pendant was with all probability discarded while in use, that is while worn, due to loss or break. It is highly probable that it was an amulet, worn as part of a necklace/bracelet or as an element of a group of crepundia (Dasen 2003; 2003a). Amulets were, in fact, extremely common in the Roman world, as objects connected to the body or "objects of the body" through which its appearance was manipulated while allowing direct communication with the deity and insuring protection (Berg 2002: 15–16; Dasen 2018: 128–129; Rieger 2020: 65; Bassani 2021: 101). Therefore, vulnerable groups, such as children and women, were particularly prone to the use of amulets (Tran Tam Tinh 1971: 12; Dasen 2018: 129; for crepundia see Cianfriglia, De Cristofaro 2012: 241–242 with bibliography), which should be seen as everyday objects and objects of individual religiosity (Berg 2002: 16; Rieger 2020: 65; Faraone 2018: 190–192; Bassani 2021). Different examples of Isiac amulets from everyday and domestic contexts confirm that the members of the Alexandrine family, and Harpocrates in particular, were deities fit for the domestic and familial sphere (Heyob 1975: 74–79; De Salvia 1994: 149; Malaise 2000: 420–423, 429–430; Selem 2002: 91; Backe-Dahmen 2018: 509–510). In this context, the find of a figurine of Isis-Fortuna from the environs of the Loron pottery workshop in the ager of Parentium, in Istria, is particularly striking (Portulano, Kovačić 2001).

Without associated finds or a more precise context, not much can be said about the owner of the pendant from Crikvenica, but its iconography allows us to place it in context with other data on the cult of Isis within the Adriatic and Liburnian areas, where Isaeus are attested at Nin, Zadar, possibly Senj, and an altar dedicated to the goddess comes from Varvaria (Kuntić–Makvić 1982; Selem 1997: 47–48; Glavičić 2013: 7–39, 87; Vilogorac Brčić 2019: 351–352, 357; Karković Takalić, Mudronja 2020; for the Adriatic in general see Budischovsky 2000; see also Tomorad 2018b). Because of the relation of the workshop with northern Italy and Aquileia in particular (Pietruszka, Wypijewski 2016; Konestra et al. 2020: 76; Maggi 2018), the role of the latter in the diffusion of oriental cults must also be considered (Selem 1997: 180; Portulano, Kovačić 2001).

Instead of a conclusion

Though further research might shed more light on the provenance and dating of the Harpocrates pendant from Crikvenica, the importance of the object is manifold. Firstly, it is one of the rare faience objects discovered in the Kvarner area (Tomorad 2016; 2018a). Secondly, as Isiac cults are represented only by the Sarapis statue from Senj, the pendant gives us an insight into the individual and private reception of the cult, or at least of an apotropaic aspect of it. Lastly, since it was found within a production context, the object points to individual and identity traits (Rüpke 2018: 65–66, 68) of the workshop workers or settlers of its environs, for whom an Italic origin or full acceptance of Roman cultural models and material culture have already been proposed (Lipovac Vrkljan, Konestra 2018b: 609) to which cultic and religious traits can now be added thanks to the iconography of the object analysed here.